

УДК 159.923
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-2-4>

ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК: ПРОБЛЕМАТИКА ПЕРІОДИЗАЦІЇ В ПОГЛЯДАХ ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ТЕОРЕТИКІВ

Короход Ясмiна Джанiвна,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій

Національний університет «Одеська юридична академія»

korokhod_yasmina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9916-9241>

Мета. Метою статті є аналіз концептуальних положень представників психологічної науки в рамках поняття «психічний розвиток» та визначення проблематики періодизації психічного розвитку в поглядах вітчизняних та зарубіжних представників. **Методи.** Аналіз та синтез, систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення.

Результати. Визначено, що психічний розвиток охоплює собою різні сфери людського буття, включаючи психофізіологічну, когнітивну та психосоціальну сфери. Для нього характерні особливості, які виражаються в незворотності, спрямованості та закономірності.

У статті розглянуто теорію рекапітуляції С. Холла, в основі якої лежить біогенетичний закон. Беручи до уваги вклад С. Холла в розвиток психологічного знання, Е. Гетчисон в основу психічного розвитку закладає добування їжі людиною як критерій. Визначено роль етичних та моральних уявлень у поглядах Л. Колберга та зв'язок із періодизацією розвитку людини. Проаналізовано наявність кризових періодів у періодизації психологічного розвитку особистості в поглядах Л. Виготського та В. Слободчикова.

Було взято до уваги роль психологічних орієнтирів людини в її житті та їх роль на кожному етапі психічного розвитку особистості через теорію психосоціального розвитку Е. Еріксона. Визначено місце інтелекту в розвитку особистості та зв'язок його з розвитком психіки в поглядах Ж. Піаже. Охарактеризовано погляди С. Худояна в періодизації розвитку людини, де у своїх дослідженнях він спирався на функціональне значення біологічних, соціальних та психологічних новоутворень.

Висновки. За результатами теоретичного аналізу встановлено, що психічний розвиток зазнає впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, або ж біологічних і соціальних. Періодизація психічного розвитку розроблялась науковцями та теоретиками відповідно до рушійних сил, які, на їхню думку, були визначальними. Були виділені напрями, згідно з якими розроблялись теорії періодизації психічного розвитку: біогенетичний, соціогенетичний та змішаний. Подальші перспективи дослідження будуть розширювати ґрунтовність вивчення означеної проблеми.

Ключові слова: психіка, психічний розвиток, суб'єктивні та об'єктивні чинники, вік, кризові періоди.

MENTAL DEVELOPMENT: PROBLEMS OF PERIODIZATION IN THE VIEWS OF FOREIGN AND DOMESTIC THEORISTS

Korokhod Yasmína Dzhanivna,
Ph.D. in Political Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
National University "Odesa Law Academy"

korokhod_yasmina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9916-9241>

Purpose of the article is the analysis of the conceptual positions of the representatives of psychological science within the concept of "mental development" and definition of the periodization of mental development in the views of domestic and foreign representatives. **Research methods.** Analysis and synthesis, systematization of scientific sources, comparison and generalization.

Results. It is determined that mental development covers various fields of human existence, including such as: psychophysiological, cognitive and psychosocial ones. It is characterized by features that are expressed in irreversibility, direction and regularity.

It is considered the S. Hall's theory of recapitulation, which is based on the biogenetic law in the article. Taking into account the contribution of S. Hall to the development of psychological knowledge, E. Hutchison lays the extraction of food by man as a criterion in the basis of mental development. It is determined the role of ethical and moral ideas in the views of L. Kohlberg and the connection with the periodization of human development.

It was taken into account the role of psychological orientations of a human in his life and their role at each stage of mental development of the individual through the theory of psychosocial development of E. Erickson. It is determined the place of intelligence in human development and its connection with the development of the human psyche in the views of J. Piaget. It is characterized the views of S. Khudoyan views in the periodization of human development, where in his research he relied on the functional significance of biological, social and psychological neoformations.

Conclusions. According to the results of theoretical analysis, it is established that a mental development is influenced by both external and internal factors, or biological and social. Periodization of its development was devised by scientists and theorists in accordance with the driving forces, which in their opinion were decisive. It was identified the areas according to which theories of periodization of mental development were devised: biogenetic, sociogenetic and mixed.

Key words: *psyche, mental development, subjective and objective factors, age, crisis periods.*

Вступ

Сучасна психологія відображає собою досить широку систему наукових дисциплін, серед яких відповідне місце займає вікова психологія, або психологія розвитку. Вікова психологія вивчає, окрім закономірностей формування особистості протягом її онтогенезу, також зміни в змісті та характері переважачих факторів, котрі впливають на розвиток психіки. Дана галузь науки звертає увагу і на виявлення чинників, що вказують вплив на інтелектуальний розвиток, розкриває сутність співвідношення природного та набутого в психіці людини.

У своєму розвитку особистість проходить певну кількість вікових періодів, де для кожного з визначених відповідає розвиток певних психічних функцій і властивостей. Дослідження в порівняльно-віковому співвідношенні основних параметрів нормального розвитку психіки має велике практичне та теоретичне значення. Як приклад можна привести тлумачення поведінки людини в тих чи інших ситуаціях, роз'яснення того, чому дитина може відставати в навчанні, чому людина не може нормально «вписатися» в рамки суспільства.

Наше суспільство розвивається, розвиваються соціально-політичні інститути, громадянські інститути, відбувається зміна оточуючого середовища, і, як наслідок, людина як об'єкт зазнає впливу та змін не лише в фізичному аспекті, а й у психічному. Тому досить важливо аналізувати та досліджувати розвиток людської психіки в сучасних умовах. Зі знанням основних тенденцій вікової динаміки психіки сучасної людини створюється база науково обґрунтованої системи профілактики та охорони психічного здоров'я.

Мета статті полягає в аналізі концептуальних положень представників психологічної науки в рамках поняття «психічний розвиток» та визначення проблематики періодизації психічного розвитку в поглядах вітчизняних та зарубіжних представників.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Для правильного розуміння сутності розвитку, в тому числі психічного, необхідно

коректно розуміти основні поняття, пов'язані з ним.

Розвиток – «процес незворотних, спрямованих і закономірних змін, що призводить до виникнення кількісних, якісних і структурних перетворень психіки й поведінки людини» (Психологічний словник, 2007).

Розвиток психіки – «послідовні, прогресуючі (хоча і включають окремі моменти регресу) і в цілому незворотні кількісні та якісні зміни психіки живих істот (Мещеряков, Зинченко, 2006: 415).

Для процесу психічного розвитку характерні певні особливості, як зазначає О. Груздева:

1. Незворотність, тобто «здатність до накопичення змін, надбудови «нових» над «старими» (Груздева, 2011: 9). Варто погодитися з автором, адже ми постійно знаходимося під дією зовнішніх факторів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на нашу психіку, її розвиток та стан.

2. Спрямованість, тобто «здатність системи до проведення єдиної, внутрішньо взаємозалежної лінії розвитку» (Груздева, 2011: 9).

3. Закономірність, тобто «здатність системи до відтворення однотипних змін у різних людей» (Груздева, 2011: 9). Знаючи ці закономірності, можна передбачити поведінку, стан людини в різних ситуаціях та пояснити відхилення «від норми» особистості.

2. Методологія та методи

Для досягнення мети і вирішення завдань використовувались такі методи: аналізу та синтезу, систематизації наукових джерел, порівняння та узагальнення.

3. Результати та дискусії

Психічний розвиток охоплює собою різні сфери людського буття, включаючи такі як психофізіологічна, когнітивна та психосоціальна сфери.

Для першої характерні внутрішні та зовнішні зміни людини. Друга характеризується змінами в розвитку пізнання та здібностей. Третя включає зміни в особистісній та емоційних сферах, а також у міжособистісних стосунках людини.

Як уже зазначалось, у своєму процесі розвитку психіка зазнає змін, і ці зміни відбуваються за рядом чинників, які можуть бути біологічними та соціальними.

До біологічних чинників відносять спадковість та вродженість, де перша є властивістю організму повторювати протягом поколінь схожі типи індивідуального розвитку та обміну речовин. Вродженість є особливістю психіки, яка набувається у внутрішньоутробному періоді.

Соціальний чинник, або оточуюче середовище включає суспільні, матеріальні та духовні умови життя людини. За належного порядку та відсутності стресових факторів і тиску психіка функціонує та розвивається належним чином, проте у протилежному випадку виникають проблеми, котрі потребують уваги.

Вік є важливим фактором людського життя та розглядається крізь призму часових особливостей розвитку людини. Виокремлення періодів у системі вікового та психологічного розвитку означає, що для певного віку характерні конкретні психічні якості.

Розвиток психіки людини – це активний процес, який має певні етапи, які індивід проходить у певному віці. Він відбувається як результат взаємодії двох сторін: внутрішньої (ЦНС, нервовий та м'язовий апарат, гормональний розвиток) та зовнішньої (виховання батьків, роль друзів та педагогічного колективу, оточуючого середовища). Багато теоретиків говорять про співвідношення цих сторін, даного процесу в розвитку психіки та виявлення рушійних сил у ньому. Таким чином, були виділені напрями, за якими виділяються ті чи інші домінуючі сили в розвитку психіки.

Перший – це біогенетичний напрям, представники якого наголошують, що ключовими силами або елементами в становленні психіки є генетично закладені передумови в організмі людини.

Другий – це соціогенетичний, представники якого наголошують на тому, що саме навчання та виховання є ключовими у формуванні психологічних та поведінкових якостей людини.

Третій – це змішаний, проміжна точка зору, представники якої говорять про співвідношення біологічних та соціальних факторів у розвитку людини.

З урахуванням різних факторів та чинників особливостей людського розвитку різними теоретиками і вченими були розроблені теорії та концепції щодо періодизації психічного розвитку.

Одна з таких теорій психологічного розвитку – теорія рекапітуляції С. Холла. Т. Мікрюкова звертає увагу на те, що, досліджуючи психічний розвиток дітей, С. Холл говорив, що в основі цього розвитку лежить біогенетич-

ний закон Е. Геккеля, який трактується так: «в онтогенезі кожен індивідуальний організм безпосередньо відтворює шлях філогенетичного розвитку; відбувається повтор розвитку пращурів від спільного кореня, до якого даний організм відноситься» (Мікрюкова, 2003: 52).

У дитячій психології цей закон інтерпретується так, що в процесі свого індивідуального розвитку дитина в скороченому вигляді проходить етапи культурного та історичного розвитку, які були пройдені людським родом. У своїх дослідженнях С. Холл аналізував дитячі ігри, малюнки, зіставляв їх з наскальними малюнками, проводив опитування, використовуючи принцип рекапітуляції. Так, наприклад, ігри дітей трактувались ним як печерна стадія людства, збиральництво. А вік від 5 до 12 років асоціювався з мисливськими інстинктами людей.

К. Хатчинсон, послідовник С. Холла, розробив періодизацію психічного розвитку, яка включає 5 фаз на основі добування їжі як критерію:

1. Від народження до 5 років, якій відповідає стадія «риття та копання».
2. Від 5 до 11 років, якій відповідає стадія «полювання».
3. Від 8 до 12 років, якій відповідає стадія «пастуха».
4. Від 11 до 15 років, якій відповідає «землеробська стадія».
5. Від 14 до 20 років, якій відповідає стадія «промисловості та торгівлі» (Зібровський, 2020: 15).

Наступним, хто дав своє бачення періодизації психологічного розвитку людини, був Е. Еріксон, який розробив теорію психосоціального розвитку та виділяв у житті індивіда вісім фаз.

С. Колесов у статті «Теорія Е. Еріксона основних стадій життєвого шляху особистості та формування законслухняного громадянина» апелює до Е. Еріксона, хто стверджував, що існують психологічні орієнтири по відношенню до себе та оточуючого середовища. Також він вважав, що «становлення особистості не закінчується в підлітковому періоді життя, а відбувається від її початку і до завершення. Врешті, на кожній стадії існують власні параметри її розвитку, які здатні приймати позитивні або негативні значення у відношенні самої особистості» (Колесов, 2012: 272). Вчений говорить, що перехід від одного життєвого етапу до іншого спричиняє кризу ідентичності. Проте криза розглядається ним не як якась хвороба, а як етап вибору між регресом, інтеграцією та затримкою.

М. Скрипник, посилаючись на погляди Е. Еріксона, визначає такі стадії розвитку особистості:

1. Довіра і недовіра. Перший рік життя. Відчуття задоволення залежить від вияву турботи про дитину. Виникає задоволення світом чи боязнь і підозрілість.

2. Досягнення рівноваги: самостійність і нерішучість (2–3 роки). Батьки дають можливість дитині освоїти моторно світ, робити те, на що вона здатна. Вияв сором'язливості й нерішучості, якщо дитину сварять.

3. Діловитість і відчуття провини (4–6 років). Дитина придумує собі заняття, наслідує інших. Бігає, ставить запитання. Якщо батьки карають, то виникає відчуття провини.

4. Умілість і неповноцінність (6–11 років). Розвивається мислення, технічна творчість. Дитина відчуває вплив школи.

5. Ідентифікація особистості та змішування ролей (12–15 років для дівчат і 13–16 років для хлопців). Ідентифікація «Я» об'єднує все, що знає про себе як про школяра, спортсмена, сина (доньку). Може не розуміти в разі зміни ролей, до якого середовища належить.

6. Близькість і самотність. Початок зрілості й сімейного життя.

7. Загальнолюдськість, або самопізнання. Зрілий вік, коли діти стали підлітками.

8. Цілісність і безнадійність. Основна робота життя закінчилася. Задоволення від пережитого. Уже є внуки, освоєння нових ролей – «дідуся», «бабусі» (Скрипник, 2016).

Л. Колберг розглядав моральні та етичні уявлення дітей різного віку. Провівши низку дослідів, учений дійшов висновку, що діти по-різному оцінюють моральні дилеми в залежності від віку. На основі цього він розробив стадії розвитку відповідно до моральних установок, що об'єднуються в рівні. Так, В. Осика аналізує їх у своїй роботі.

I. Доконвенційний (доморальний) рівень.

Перша стадія: уникати порушення норм і правил через страх покарання і догани, це слухняність заради самої слухняності.

Друга стадія: поводитися згідно з певними нормами і правилами лише тоді, коли це комусь потрібно, і при цьому найчастіше правильним вважається те, що базується на взаємовигоді та користі.

II. Конвенційний рівень.

Третя стадія: робити те і вчиняти так, як вимагає й очікує оточення, що взагалі найчастіше вимагається від людей в подібній життєвій ситуації.

Четверта стадія: неухильно виконувати актуальні обов'язки. Дотримуватися норм моральної поведінки і законів повинні всі люди, за винятком тих випадків, коли закони вступають у конфлікт з іншими зафіксованими соціальними обов'язками. Із психологічної точки зору правильним і моральним є те, що відповідає інтересам якомога більшої кіль-

кості людей, а в деяких випадках – і всього суспільства.

III. Постконвенційний рівень.

П'ята стадія: свідоме розуміння того, що різні люди можуть дотримуватися різних думок і дій щодо певних правил, норм, моральних цінностей.

Шоста стадія: поведінка повністю базується на власних, вибраних самостійно й усвідомлено, добре осмислених і обґрунтованих етичних принципах (Осика, 2015: 362).

Проблематикою психічного розвитку та його періодизацією займався Ж. Піаже, розробивши операційну модель інтелекту. Він заклав основу для періодизації соціального інтелекту, акцентувавши увагу на взаємодії людини із соціумом. Вчений говорив, що в основі психологічного розвитку особистості лежить саме розвиток інтелекту, який є детермінантним у розвитку пізнання, пам'яті та емоцій.

Ж. Піаже виділив три періоди розвитку інтелекту:

- «сенсомоторний період (від народження до двох років): ознайомлення зі світом за допомогою відчуттів;

- період конкретних операцій (представлений двома стадіями: доопераційною стадією (2–6 років) – формування понять на основі власного досвіду, егоцентризм; операційною стадією (7–11 років) – логічне мислення, класифікація за кількома ознаками;

- період конкретних і формальних операцій (12 років і більше): оперування абстрактними поняттями без опори на наочні образи, узагальнення та аналіз свого досвіду» (Сушкова, Лошкарєва, 2019: 95).

Ж. Піаже вважає, що у дітей віком 7–8 років «повинні бути сформовані можливості використання розумових операцій, що володіють властивостями оборотності, зосередження відразу на декількох ознаках об'єкту (децентрація), оцінки відносин між параметрами або ознаками, тотожності, еквівалентності, серіації (впорядкування об'єктів за деякими кількісними ознаками), транзитивності (визначення відносин між властивостями об'єкту), складання класів (існування між категоріями ієрархічних відносин)» (Піаже, 1994).

Важливий внесок у розвиток психологічного знання, в тому числі вікової психології, зробив П. Ервін, який представив світу п'ять стадій розвитку людини (Маніна, 2015: 64–65).

I стадія (від 0 до 5 років) – егоцентрична: дитині не доступні відмінності між зовнішніми та внутрішніми переживаннями і станами.

II стадія (від 5 до 9 років) – суб'єктивна: дитина вміє розмежовувати свої та чужі переживання, але відсутнє розуміння впливу своїх реакцій та емоцій на інших людей.

III стадія (від 9 до 12 років) – реципронна стадія: дитина вміє розпізнавати емоції інших людей та встановлює причинно-наслідкові зв'язки між подіями та наслідками.

IV стадія (від 12 до 15 років) – взаємна: відбувається розуміння характеру відношення інших до себе.

V стадія (від 15 років) – символічна: відбувається розуміння теоретичних ідей та цінностей інших людей (Маніна, 2015: 64–65).

Звернув увагу на періодизацію розвитку людини, враховуючи психологічний аспект, С. Худоян. У своїх дослідженнях він спирався на функціональне значення біологічних, соціальних та психологічних новоутворень і ним було виявлено чотири проблеми розвитку і, відповідно, чотири функціональні стадії, спрямовані на їх вирішення. С. Худоян виділяє такі етапи розвитку людини: «аналіз основних новоутворень ембріонального періоду та дитинства (до 7 років) показав, що перший етап розвитку спрямований на формування суб'єкта видової діяльності (людини). Другий етап розвитку спрямований на формування суб'єкта гендерної/сексуальної активності (8, 9–20, 22 роки). Третій етап розвитку (від 22 до 45 років) спрямований на формування суб'єкта соціальної діяльності (суб'єкта сімейної та професійної діяльності). Останній етап розвитку визначається як самореалізація або самовиснаження (з 45 років до кінця життя)» (Khudoyan, 2016: 6–7).

I. Галлере, посилаючись на погляди Дж. Біррена, виділяє вісім фаз у житті людини:

1. Дитинство (від народження до 2 років).
2. Дошкільний період (від 2 до 5 років).
3. Дитинство (від 5 до 12 років).
4. Юність (від 12 до 17 років).
5. Рання дорослість (від 17 до 25 років).
6. Зрілість (від 25 до 50 років).
7. Пізня зрілість (від 50 до 75 років).
8. Старість (від 75 років) (Галлере, 2020: 154).

Дану класифікацію I. Галлере піддає критиці та зазначає, що в ній не витриманий «єдиний принцип диференціації», та друга фаза дошкільного періоду «сформована на основі ознак роду діяльності, що відрізняє її від інших етапів онтогенезу» (Галлере, 2020: 154).

На думку Л. Виготського, рушійною силою психічного розвитку є навчання, причому він розрізняє процеси навчання та розвитку. Т. Мікрюкова, посилаючись на погляди Л. Виготського, зазначає, що «розвиток є процесом формування людини або особистості, який відбувається шляхом виникнення на кожній новій ступені нових якостей, специфічних для людини, підготовлених всім попереднім ходом розвитку, але не містяться в готовому вигляді на більш ранніх щаблях» (Мікрюкова, 2003: 52).

Також Л. Виготський звернув увагу на присутність кризових періодів у житті дитини. Він описував такі кризи:

- 1) «криза народження – відокремлює ембріональний період розвитку від дитинства;
- 2) криза одного року – відокремлює дитинство від раннього дитинства;
- 3) криза трьох років – перехід до дошкільного віку;
- 4) криза семи років – з'єднуюча ланка між дошкільним і шкільним віком;
- 5) криза тринадцяти років – збігається з переходом від шкільного до пубертатного (змужнілості, статевої зрілості) віку» (Зязюн, 2013).

Переживання вікової кризи особистістю належним чином забезпечує дитині ефективний розвиток під час наступного вікового періоду. В іншому випадку подальший віковий етап життя людини буде ускладнюватись невирішеними проблемами попереднього.

Цікавими є теоретико-методологічні орієнтири Б. Ананьева в рамках психологічного розвитку, психічних процесів та вікової періодизації. М. Скрипник зазначає, що ідеї Б. Ананьева виражались в такому: «психічний розвиток відслідковувати необхідно рік за роком за допомогою методу вікових зрізів, у результаті чого можна з'ясувати перехідні стани в стадіях розвитку» (Скрипник, 2016). Б. Ананьев розглядав вік як дефініцію, яка містить характеристики особистості різного рівня та умов, в яких розвиток даної особистості відбувається. Він наголошує на тому, що «вікові особливості дорослої людини (від юності до старості) тим і характерні, що складні взаємопереплетіння еволюційних та інволюційних процесів визначаються домінуванням то одних, то інших із них залежно від конкретних соціально-історичних умов життя людини і стану її власної діяльності (трудової, комунікативної, гностичної). Ці положення, як можна думати, належать не тільки до сенсорно-перцептивних процесів. Однаковою мірою вони належать і до так званих психічних функцій людського інтелекту» (Ананьев, 1977).

У монографії «Психосинергетичні особливості сталих та кризових періодів життя людини» автори М.-Л. А. Чапа та В. Маценко пояснюють поняття «криза» через синергетичний підхід: «криза – це природна фаза розвитку будь-якої системи, зона біфуркації. З точки зору даного підходу, криза є моментом дезорганізації системи, перехід системи до хаотичного стану розвитку, де руйнується порядок. Разом із тим криза стає чинником організації системи та її самоорганізації, спричиняючи становлення нового порядку». Також варто погодитись з авторами, що «інтенсивність психологічної кризи може зростати поступово, з підвищенням конфлік-

тної напруги, посиленням негативних емоцій і можливим переходом до афективної поведінки за механізмом «останньої краплі» (Чепа, 2015: 86).

В. Слободчиков представив інтегральну періодизацію загального психічного розвитку особистості. Він акцентує увагу на тому, що процес загального психічного розвитку прирівнюється до його періодизації. Теоретик говорить, що «вік – не самостійна зовнішня форма для розвитку, не зміст самого розвитку і не його результат; вік – простір розвитку» (Слободчиков, 2014: 35).

Ще один теоретик, який зробив важливий внесок у розвиток психіки людини, – Г. Костюк. І. Поклад, розглядаючи погляди Г. Костюка, говорить, що автор приділяв увагу соціальним факторам та вважав, що вони «діють на психічний розвиток особистості через власну діяльність дитини, завдяки чому нею засвоюється соціальний досвід, ... але цей процес залежить і від суб'єктивних умов – від ставлення особистості до цієї діяльності» (Поклад, 2015: 115). Г. Костюк акцентував увагу на тому, що розвиток психіки зазнає об'єктивного впливу оточуючого середовища, але реалізується як процес, що саморозвивається внаслідок його саморуху, проходячи етапи розвитку від нижчих до вищих рівнів.

Українська представниця Н. Макарчук зазначає, що «психічний розвиток іде від динамічного нестійкого до більш стійкого, і що найбільш динамічними та вихідними у психічній діяльності є психічні процеси» (Макарчук, 2017: 177). Дослідниця розглядає психічний розвиток підліткового віку в рамках його ментальних порушень через психічні процеси, де останні «призводять до порушень психологічного розвитку та, як наслідок, психологічної, соціальної та культурної взаємодії підлітка в системі інтерперсональних взаємодій, що і детермінує специфіку становлення його особистості» (Макарчук, 2017: 177).

Н. Макарчук говорить про зв'язок розумового та психічного розвитку, де в залежності від тяжкості недорозвинення розумового розвитку відповідно визначається глибинність психічних і психологічних порушень (Макарчук, 2017: 178). Цікавою є думка дослідниці про те, що «особистісна саморегуляція формується під впливом визначених загальних закономірностей психічного розвитку та під впливом патопсихологічних параметрів психічного дизонтогенезу: функціональна локалізація порушення, часові межі, взаємодія між первинним і вторинним дефектом, порушення міжфункціональних взаємодій у процесі аномального системогенезу» (Макарчук, 2017: 182).

Питання протікання кризового періоду в житті людини також порушують В. Кісова

та Ю. Ляпіна. Вони звертають увагу на феномен вікової кризи у дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР) та зазначають, що особливу увагу варто приділяти саме віковій кризі, яка протікає на етапі переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку. Вони наголошують на тому, що в саме цей період «дитина вступає в кардинально нову для нього ситуацію соціального розвитку, готується стати і починає бути школярем, що вимагає особливої уваги і підтримки з боку всіх психолого-педагогічних фахівців супроводу» (Кісова, Ляпіна, 2019: 223).

Провівши дослідження серед дітей дошкільного віку закладів освіти, В. Кісова та Ю. Ляпіна дійшли висновку, що характерними особливостями переживання вікової кризи у дітей дошкільного віку зі ЗПР є:

- «несформованість пізнавальної мотивації, домінування ігрових мотивів і мотивації схвалення;
- нездатність до довільної регуляції поведінки і діяльності, неможливість утримувати інструкції і слідувати їм;
- недиференційована, нереалістично завищена самооцінка» (Кісова, Ляпіна, 2019: 225).

У житті людини є етап, який виступає межею між дитинством і дорослістю – це дорослішання. Воно відбувається постійно і поступово на кожному етапі розвитку особистості й пов'язано з розвитком самосвідомості, появою нових мотиваційних установок та відкриттям нових можливостей. Н. Князева зазначає, що «дослідження переконують, що завдяки дорослішанню здійснюється привласнення і освоєння дорослості, і тим самим реалізується головна внутрішня мета дитинства» (Князева, 2020: 64). Дослідниця наголошує на межі дитинства, які характерні для кожної людини, та «багато в чому кордони дитинства визначаються основним вектором розвитку, змістом того чи іншого періоду розвитку, основними завданнями, які необхідно дитині вирішити. У свою чергу особливості психічного та психосоціального розвитку спираються на особливості психофізіологічного розвитку» (Князева, 2020: 64).

Висновки

Розвиток психіки є поступальним процесом, має свої етапи у становленні, де останні відповідають визначеним віковим межам. На психіку впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, які мають балансувати між собою задля гармонійного її розвитку. Сам процес пояснення її розвитку виражається в теоріях та концепціях дослідників і теоретиків, таких як теорія рекапітуляції, теорія психосоціального розвитку.

У становленні та розвитку психіки одну з важливих ролей відіграють моральні

та етичні уявлення людини, де певному віковому етапу відповідає визначений набір установок та уявлень. Значний вплив мають інтелектуальні здібності особистості в рамках психічного розвитку.

Ментальні порушення розвитку як дитини, так і дорослої людини, позначаються на психічному розвитку: чим важчий розумовий розвиток, тим глибшими можуть бути психічні та психологічні порушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б.Г. Развитие психофизиологических функций взрослых людей (средняя зрелость). *Педагогика-пресс*. 1977. 198 с.
2. Галлере И. Категоризация понятия молодости. *Межпоколенческие отношения: современный дискурс и стратегические выборы в психолого – педагогической науке и практике*. 2020. С. 153–155.
3. Груздева О.В., Вербианова О.М. Психология развития (Возрастная). Красноярск, 2011. 184 с.
4. Зібровський А.О. Соціальні траєкторії особистісного розвитку юнацтва та їх вплив на професійне самовизначення. 2020. 78 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/40305/1/%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf> (дата звернення: 20.02.2021).
5. Зязюн І.А. Аксіологічні критерії вікової психології. 2013. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19905802.pdf> (дата звернення: 20.02.2021).
6. Кисова В.В., Ляпина Ю.Н. Экспериментальное исследование особенностей возрастного кризиса у старших дошкольников с задержкой психического развития. *Проблемы современного педагогического образования*. 2019. С. 223–226.
7. Князева Н.Н. Феномен современного детства и понимание его границ. *Наука о человеке: гуманитарные исследования*. 2020. № 14 (2). С. 63–66.
8. Колесов С.Г. Теория Э. Эриксона основных стадий жизненного пути личности и формирование законопослушного поведения. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2012. № 4. С. 272–275. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-e-eriksona-osnovnyh-stadiy-zhiznennogo-puti-lichnosti-i-formirovnie-zakonoposlushnogo-povedeniya> (дата обращения: 20.02.2021).
9. Khudoyan S. A functional classification of human development stages. 2016. 23 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/310938056_A_Functional_Classification_of_Human_Developmental_Stages (дата звернення: 20.02.2021).
10. Макаручук Н.О. Психологія особистісної саморегуляції при ментальних порушеннях розвитку. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 36. С. 173–184. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Pspl_2017_36_16 (дата звернення: 20.02.2021).
11. Манина К.Е. Становление социального интеллекта в онтогенезе. *Гуманитарные, социально – экономические и общественные науки*. 2015. С. 63–65. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-sotsialnogo-intellekta-v-ontogeneze> (дата звернення: 20.02.2021).
12. Микрюкова Т.Ю. Факторы саморазвития личности. *Сибирский психологический журнал*. 2003. № 18. С. 52–54.
13. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. Санкт-Петербург : Прайм–Еврознак, 2006. 672 с.
14. Осика О.В. Теорія морального розвитку дитини Л. Колберга в сучасній психології. *Проблеми сучасної психології*. 2015. № 27. С. 359–368.
15. Пиаже Ж. Психология интеллекта. *Избранные психологические труды*. 1994. 680 с.
16. Поклад І.М. Творчий доробок наукової спадщини Г.С. Костюка в контексті сучасної психології. *Психологія обдарованості*. 2015. № 10. С. 55–65.
17. Психологічний словник / авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.
18. Скрипник М. Дорослий у практичній андрагогії. *Післядипломна освіта*. 2016. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_diplom_osvina/1_2016/%D0%A1%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9F%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf (дата звернення: 20.02.2021).
19. Слободчиков В.І. Теорія і діагностика розвитку в контексті психологічної антропології. *Психологія і особистість*. 2014. № 2 (6). С. 5–45.
20. Слободчиков В.И., Цукерман Г.А. Интегральная периодизация общего психического развития. *Вопросы психологии*. 1996. С. 38–50.
21. Сушкова И.В., Лошкарёва О.Н. Ключевые вопросы развития социального интеллекта детей в зарубежной и отечественной науке. *Педагогика. Психология. Социокинетика*. 2019. № 4. С. 94–98.
22. Чєпа М.-Л.А., Маєнєнєко В.Ф. Психосинєргєтичнє особливостє сталих та кризових перєодєв життєя людини. *Педагогїчна думка*, 2015. 197 с.

REFERENCES:

1. Ananev B. G. (1977). Razvitie psihofiziologicheskikh funktsij vzroslykh ljudej (srednjaja vzroslost) [Development of psychophysiological functions of adults (middle adulthood)]. *Pedagogika-press*. – *Pedagogy-press*, 198 [in Russian].
2. Gallere I. (2020). Kategorizacija ponjatija molodosti [Categorizing the concept of youth]. *Mezhpokolencheskie otnoshenija: sovremennij diskurs i strategicheskie vybory v psihologo – pedagogicheskoy nauke i praktike*. –

Intergenerational Relations: Contemporary Discourse and Strategic Choices in Psychology – Pedagogical Science and Practice, 153–155 [in Russian].

3. Gruzdeva O.V., Verbianova O.M. (2011). Psihologiya razvitiya (Vozrastnaya) [Developmental Psychology (Age-related psychology)]. Krasnoyarsk, 1–184 [in Russian].

4. Zibolskyi A. O. (2020). Sotsialni traiektorii osobystisnoho rozvytku yunatstva ta yikh vplyv na profesiine samovyznachennia [Social trajectories of personal development of youth and their influence on professional self-determination], 78 [in Ukrainian]. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/40305/1/%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf>

5. Ziazun I. A. (2013). Aksiolohichni kryterii vikovoi psykholohii [Axiological criteria of age psychology] [in Ukrainian]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19905802.pdf>

6. Kisova V. V., Ljapina Ju. N. (2019). Eksperimentalnoe issledovanie osobennostej vozrastnogo krizisa u starshih doshkolnikov s zaderzhkoj psicheskogo razvitija [Experimental study of the characteristics of the age crisis in older preschoolers with mental retardation] *Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovaniya. – Problems of modern teacher education*, 223–226 [in Russian].

7. Knjazeva N. N. (2020). Fenomen sovremennogo detstva i ponimanie ego granic [The phenomenon of modern childhood and understanding of its boundaries]. *Nauka o cheloveke: gumanitarnye issledovanija. – Human Science: Humanities Research*, 14(2), 63–66 [in Russian].

8. Kolesov S. G. (2012). Teoriya E. Eriksona osnovnyh stadij zhiznennogo puti lichnosti i formirovanie zakonoposlushnogo povedeniya [E. Ericksons theory of the main stages of a persons life path and the formation of law-abiding behavior]. *Aktualnye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk – Actual problems of the humanities and natural sciences*, 4, 272–275 [in Russian].

9. Khudoyan S. (2016). A functional classification of human development stages, 23 URL: https://www.researchgate.net/publication/310938056_A_Functional_Classification_of_Human_Developmental_Stages

10. Makarchuk N.O. (2017). Psykholohiia osobystisnoi samorehuliacii pry mentalnykh porushenniakh rozvytku [Psychology of personal self-regulation in mental disorders]. *Problemy suchasnoi psykholohii. – Problems of modern psychology*, 36, 173–184 [in Ukrainian]. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Pspl_2017_36_16

11. Manina K. E.(2015). Stanovlenie socialnogo intellekta v ontogeneze [Formation of social intelligence in ontogenesis]. *Gumanitarnye, socialno – jekonomichekije i obshhestvennye nauki. – Humanities, socio – economic and social sciences*, 63–65 [in Russian]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-sotsialnogo-intellekta-v-ontogeneze>

12. Mikrjukova T. Ju. (2003). Faktory samorazvitija lichnosti [Personal self-development factors]. *Sibirskij psihologicheskij zhurnal. – Siberian Psychological Journal*, 18, 52–54 [in Russian].

13. Meshcheryakov B. G., Zinchenko V. P. (2006). Bolshoj psihologicheskij slovar [The Great Psychological Dictionary]. Sankt – Petersburg: Prime – Eurozone, 1–672 [in Russian].

14. Osyka O. V. (2015). Teoriia moralnoho rozvytku dytyny L. Kolberha v suchasni psykholohii [L. Kohlbergs theory of moral development of the child in modern psychology]. *Problemy suchasnoi psykholohii. – Problems of modern psychology*, 27, 359–368 [in Ukrainian].

15. Piazhe Zh. (1994). Psihologija intellekta [The psychology of intelligence]. *Izbrannye psihologicheskie trudy. – Selected psychological works*, 680 [in Russian].

16. Poklad I. M. (2015). Tvorchyi dorobok naukovoi spadshchyny H. S. Kostiuka v konteksti suchasnoi psykholohii [The creative legacy of G.S. Kostyuk scientific heritage in the context of modern psychology]. *Psykholohiia obdarovanosti – Psychology of giftedness*, 10, 55–65 [in Ukrainian].

17. Psykholohichni slovnyk. (2007). Avt.-uklad. V.V.Syniavskiy, O.P.Serhieienkova [The Psychological Dictionary by V.V.Syniavskiy, O.P.Serhieienkova]. Kyiv : The Scientific World [in Ukrainian].

18. Skrypnyk M. (2016). Doroslyi u praktychnii andrahohitsi [Adult in practical andragogy]. *Pisliadyplomna osvita. – Postgraduate education* [in Ukrainian]. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2016/%D0%A1%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9F%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf

19. Slobodchikov V. I. (2014). Teoriia i diahnostyka rozvytku v konteksti psykholohichnoi antropolohii [The theory and diagnosis of the development in the context of psychological anthropology]. *Psykholohiia i osobystist – Psychology and personality*, 2(6), 5–45 [in Ukrainian].

20. Slobodchikov V. I., Cukerman G. A. (1996). Integralnaya periodizaciya obshchego psicheskogo razvitiya [The integral periodization of general mental development]. *Voprosy psihologii – Psychology issues*, 38–50 [in Russian].

21. Sushkova I. V., Loshkaryova O. N. (2019). Klyuchevye voprosy razvitiya socialnogo intellekta detej v zarubezhnoj i otechestvennoj nauke [The key issues of the development of social intelligence of children in foreign and domestic science]. *Pedagogika. Psihologiya. Sociokinetika. – Pedagogy. Psychology. Sociokinetics*, 4, 94–98 [in Russian].

22. Chepa M.-L.A., Matsenko V. F. (2015). Psykhosynerhetychni osoblyvosti stalykh ta kryzovykh periodiv zhyttia liudyny [Psychosynergetic features of stable and crisis periods of human life]. *Pedahohichna dumka. – Pedagogical thought*, 197 [in Ukrainian].